

تاریخچه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی

نویسندگان: افسانه زینلی کرمانی* و وحیده آیت‌اللهی**

* دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران Zeinali.afsaneh@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران vahide.ayatollahi@gmail.com

چکیده

مقاله حاضر به بررسی سیر تاریخی آموزش کتابداری در جهان و ایران می‌پردازد و به اختصار به چگونگی ایجاد دوره‌های آموزشی کتابداری در دنیا و نیز به آموزش اطلاع‌رسانی اشاره دارد. در پایان بحث‌هایی پیرامون لزوم بازنگری و تجدید ساختار در نظام آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح شده است.

کلیدواژه‌ها

آموزش کتابداری، تاریخچه آموزش کتابداری، کتابداری ایران

مقدمه

از اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ به دلیل افزایش سریع کتابخانه‌ها و مجموعه‌های آنها نیاز به کتابداران آموزش دیده و حرفه‌ای کاملاً احساس می‌شد، به همین دلیل در کشورهای آمریکا، انگلیس و آلمان تحکیماتی برای تحول در کتابداری ایجاد شد. حاصل این روند شکل‌گیری انجمن‌های حرفه‌ای کتابداران و ایجاد آموزش‌های رسمی کتابداری بود. بدین معنا که حدود ۱۱۰ سال پیش کتابداری جدید به صورت یک حرفه و علم متولد شد و به رشد و توسعه خود ادامه داد. بعد از جنگ جهانی اول آموزش رسمی کتابداری در اکثر کشورهای اروپایی توسعه یافت و بعد از جنگ جهانی دوم تغییرات اساسی در آن به وجود آمد و بعدها در دهه‌های شصت و هفتاد تقریباً در تمامی کشورهای دنیا مدارس عالی کتابداری ایجاد شد. در دهه‌های هشتاد و نود به دلیل تغییرات و تحولات فناوری اطلاعات و ارتباطات و رسانه‌ها، کتابداری دچار تحولات فیزیکی و محتوایی شد. به نحوی که در حال حاضر کتابداری به عنوان علم یا فنی چند رشته‌ای مطرح است و حتی در بعضی از کشورها کتابداری و اطلاع‌رسانی شاخه‌ای از رشته رایانه و ارتباطات محسوب می‌شود (مزینانی ۱۳۸۰، ۲۶۷).

شروع آموزش‌های کتابداری

در طول صدها سال تاریخ آموزش کتابداری بسیاری از صاحب‌نظران بدون دست یافتن به توافقی در این مورد بحث کرده‌اند؛ تعدادی از آنها به دشواری آموزش برای یک متخصص تمرکز کرده‌اند؛ بعضی از این مباحث زیربنای کاملی برای تمام مسائل آموزشی برای متخصصان هستند.

در مفهوم محدود و کاملاً رسمی تعریف شده در یک موسسه آموزش عالی؛ بویژه در کتابداری آموزش تخصصی ما منشأ خود را مرهون "ملویل دیویی" است؛ کسی که ایده‌هایش در مورد یک مدرسه کتابداری ابتدا بطور عام در ۱۸۷۹ مطرح شد و در مدرسه اقتصاد دانشکده کلمبیای نیویورک (بعدها به دانشگاه کلمبیای معروف شد) آغاز بکار کرد. دیویی خود مربی اقتصاد دانشکده کلمبیای شد و با ثبت نام ۲۰ دانشجو به تدریس کتابداری پرداخت (Grogan 2007).

آموزش کتابداری در جهان

آموزش رسمی کتابداری در نیمه دوم قرن نوزدهم در آمریکای شمالی آغاز شد و اندیشه‌ها و روش‌های مربوط در این زمینه به تدریج به سایر نقاط جهان انتقال یافت. این آموزش با برگزاری نخستین دوره در سال ۱۸۸۷ در مدرسه تدبیر کتابخانه^۱ در دانشگاه کلمبیای با سرپرستی ملویل دیویی آغاز گردید. وی طرفدار آموزش تمام‌وقت و چندساله با استفاده از امکانات انجمن کتابداران آمریکا به عنوان عرصه‌ای برای دستیابی به حمایت‌هایی در جهت این هدف جدید بود.

انتصاب دیویی به‌عنوان کتابدار دانشگاه کلمبیا در سال ۱۸۸۲ فرصتی را که به دنبال آن بود در اختیار وی قرار داد. دیویی، با وجود مخالفت تعدادی از اعضای سرشناس انجمن، نظیر ویلیام فردریک پول^۲، جان شاو بیلینگز^۳، و جاستین وینسور^۴، همایش سالانه انجمن کتابداران آمریکا را بر آن داشت که پشتیبانی خود را از طرح وی اعلام کنند. این افراد مدافع این نظریه بودند که کسب تجربه در یک کتابخانه خوب تمام شرایطی را که لازمه یک کتابدار است فراهم آورد و موجب دستیابی وی به آموزشی عمومی و مناسب می‌گردد.

دیویی در جهت دفاع از نظریات خود، از سال ۱۸۸۴ تا ۱۸۸۶، کلاس‌های مقدماتی را در دانشگاه کلمبیا برگزار کرد. در ژانویه ۱۸۸۷ مدرسه به‌طور رسمی به تأسیس یک کلاس بیست نفره شامل ۱۷ زن و ۳ مرد و نیز ۷ نفر مدرس و کارمند از جمله خود دیویی اقدام کرد. با وجود مخالفت هیأت امنای دانشگاه کلمبیا، فردریک ای. پی. بارنارد (۱۸۰۹-۱۸۸۹) از پذیرش زنان در کلاس‌ها حمایت کرد. اعضای هیأت امنای زمانی دست از مخالفت برداشتند که در ژانویه ۱۸۸۹ دیویی به‌عنوان کتابداری از ایالت نیویورک به آلبانی منتقل گردید و مدرسه کتابداری را نیز به آنجا انتقال داد. این مدرسه تا سال ۱۹۲۶ به دانشگاه ملحق نشد و در آن زمان در مدرسه عمومی کتابداری نیویورک ادغام گردید.

بر اساس برنامه‌ریزی‌های اولیه در دانشگاه کلمبیا و آلبانی توجه و تأکید زیاد بر موارد عملی کتابداری، امکان آموزشی نظام‌مند، و فرصتی برای پرداختن به دورنمای نظام کتابداری فراهم آمد. تأثیر و نفوذ آنها در هشت مدرسه کتابداری که در سال‌های بعد توسط فارغ‌التحصیلان مدرسه دیویی تأسیس شده بود بسیار چشمگیر بود. به‌جز کلمبیا، نخستین مدارس کتابداری به دانشگاه وابسته نبودند.

پس از سپری شدن نخستین سال‌های آموزش کتابداری، سه نظریه پدید آمد که تأثیر فراوانی بر آموزش کتابداری آمریکا در قرن بیستم داشت: (۱) مدارس کتابداری وابسته به دانشگاه‌ها باشند؛ (۲) فارغ‌التحصیلی از کالج، یکی از شرایط پذیرش باشد؛ (۳) هیأت ویژه امتحانات با مسئولیتی تعریف‌شده و روشن ایجاد شود. در حالی که این نظریات سه‌گانه هنوز توسط مدارس کتابداری، انجمن کتابداران آمریکا، و انجمن مدارس کتابداری آمریکا مورد بحث بود، تأثیر سازمانی بیرونی سبب ایجاد حرکت‌هایی در این زمینه گردید. در سال ۱۹۱۶ هیأت امنای مؤسسه کارنگی در نیویورک مأموریت یافت که درباره گزارش آلون جانسون، اقتصاددانی که در مورد تدارک بودجه لازم برای ساختمان کتابخانه‌های عمومی کار کرده بود، مطالعه کند. گزارش جانسون تأکید بسیاری بر پایین بودن کیفیت کارکنان کتابخانه‌های عمومی داشت، ضمن اینکه به استاندارد نازل مدارس کتابداری نیز انتقاد می‌کرد. این هیأت امنای همچنین پی‌گیری گزارش ویلیامسون را، که او نیز اقتصاددان بود و در مدرسه عمومی کتابداری نیویورک تدریس می‌کرد، خواستار شد. وی در پیشنهادها خود همواره بر گسترش طرح‌هایی در جهت آموزش کتابداری ابراز علاقه می‌کرد. سپس هیأت امنای شرکت کارنگی، ویلیامسون را برای انجام تحقیقاتی در زمینه آموزش کتابداری که وی از ۱۹۱۹ تا ۱۹۲۱ انجام داده بود به استخدام درآورد.

گزارش بعدی ویلیامسون، به‌عنوان مهم‌ترین سندی که در تاریخ آموزش کتابداری تهیه شده بود، مورد توجه قرار گرفت. وی همواره از نظام جاری آموزش کتابداری انتقاد می‌کرد و معتقد بود که مدارس کتابداری باید امور اداری و تخصصی را از یکدیگر جدا کنند و فقط به آموزش فنی و تخصصی بپردازند؛ مدارس کتابداری باید در دانشگاه‌ها مستقر شوند و اعضای هیأت علمی و دانشجویان از حمایت‌های مالی بیشتری برخوردار گردند؛ دوره‌های آموزشی به‌صورت دوساله شامل یک سال مباحث عمومی و کلی و یک سال مباحث تخصصی برگزار شود؛ نظام ملی صدور گواهینامه مورد پذیرش قرار گیرد؛ و مدارس به‌صورت معتبر و تأییدشده درآیند. پیش از انتشار گزارش ویلیامسون، انجمن کتابداران آمریکا به ایجاد هیأت موقت آموزش کتابداری متشکل از اعضای از کلیه بخش‌ها دست زد تا درباره استانداردها و طرح اعتبار مدارس کتابداری مطالعه کنند. در سال ۱۹۲۴، انجمن کتابداران آمریکا هیأت آموزشی برای کتابداران و بعدها کمیته اعتبار و تأیید را جایگزین هیأت موقت قبلی کرد. طرح پیشنهادی ویلیامسون برای ایجاد نظام ملی صدور گواهینامه پذیرفته نشد، اما تعیین اعتبار و به‌رسمیت شناختن مدارس کتابداری مورد تأیید قرار گرفت.

برنامه پیشنهادی ده‌ساله خدمات کتابخانه‌ای معرفی‌شده از سوی مؤسسه کارنگی، به‌عنوان پی‌گیری گزارش ویلیامسون، حمایت‌های جدی را برای انجمن کتابداران آمریکا و مدارس کتابداری به‌دنبال داشت. تأکید مدرسه عالی کتابداری بر انجام تحقیقات و انتشارات، تأثیر فراوانی بر دوره و فارغ‌التحصیلان آن در آموزش کتابداری داشت.

چند سال پس از گزارش ویلیامسون، آموزش کتابداری قابلیت پیوستن به دانشگاه‌ها را کسب کرد و مدارس کتابداری وابسته به کتابخانه‌های بزرگ تعطیل شد. در این زمان، پذیرش دانشجو برای دوره‌های کارشناسی در نظر گرفته شد، در حالی که قبل از سال ۱۹۲۴ مدرسه کتابداری ایالت نیویورک و مدرسه‌ای دیگر در دانشگاه ایلی‌نویز پذیرش دانشجویان خود را مشروط به دارا بودن مدرک کارشناسی کرده بودند. در این زمان، کیفیت آموزشی اعضای هیأت علمی بهبود یافت و کتب درسی بیشتر و بهتری در دسترس قرار گرفت.

گزارش‌های بعدی در مورد آموزش کتابداری در سال‌های ۱۹۲۵ و ۱۹۲۶ توسط مؤلفان مختلف انتشار یافت و ضمن عرضه چشم‌اندازهای گوناگون از این آموزش، تمایل و تأکید مؤلفان بیشتر بر نواقص برنامه‌های درسی معطوف گردیده بود. تمرکز همه همایش‌های تخصصی، به‌ویژه آنهایی که در فاصله سال‌های ۱۹۴۰-۱۹۴۸ برگزار شده بود، بر آموزش کتابداری و مباحث مرتبط با این زمینه بود. در هر حال، حرفه کتابداری به این مسئله توجه کرد که تنوع کتابخانه‌ها نیاز به آموزش کتابداران شاغل در آنها را در حد کارشناسی توجیه می‌کند.

در سال ۱۹۵۱، پذیرفتن استانداردهای جدیدی برای به‌رسمیت شناختن و اعتبارسنجی از سوی انجمن کتابداران آمریکا مسائلی را پدید آورد. این مسائل تأثیر فراوانی بر تضمین این نظریه داشت که کتابدار متخصص به کسی اطلاق می‌شود که سال پنجم از یک دوره - مشتمل بر چهار سال تحصیلات کارشناسی و یک سال مطالعات تخصصی - را در آن دسته از مدارس کتابداری که برنامه‌هایشان توسط انجمن کتابداران آمریکا تأیید شده بود گذرانده باشد. در اوایل دهه ۱۹۵۰ تحولاتی غیرقابل پیش‌بینی و انتظار به‌وقوع پیوست و سال پنجم از این آموزش به‌صورت یک دوره کارشناسی ارشد (ام.ال.اس.) جایگزین

درجه کارشناسی قبلی (بی.ال.اس.) گردید (کیانی، ۱۳۸۱).

کانادا. دوره کارشناسی به‌عنوان نخستین مقطع کتابداری تخصصی از مدت‌ها قبل در کانادا، یعنی جایی که آموزش کتابداری با تفاوت‌های اندکی در آن توسعه یافته بود، وجود داشته است. تأثیر دیویی از همان نخستین دوره‌های آموزش رسمی کتابداری، یعنی زمانی که دوست وی چارلز گولد، کتابدار دانشگاه مک‌گیل کانادا، دوره‌های سه‌هفته‌ای تابستانی را در سال ۱۹۰۴ ارائه کرد مشهود بود. دوره‌های کوتاه‌مدت در سال‌های بعدی نیز عرضه شد و بعدها توسط گروه علوم تربیتی دانشگاه انتاریو که در سال ۱۹۱۹ اقدام به تأسیس مدرسه کتابداری کرده بود ادامه یافت. نخستین دوره یک‌ساله در سال ۱۹۲۷ در دانشگاه مک‌گیل و سپس در سال ۱۹۲۸ در دانشگاه تورنتو بنیان نهاده شد. هر دو مدرسه بعدها برنامه‌های خود را به تأیید انجمن کتابداران آمریکا رساندند. بدین ترتیب، تهیه مقدمات لازم برای تأسیس مدارس بعدی کتابداری در کانادا فراهم گردید.

انجمن کتابداری کانادا در سال ۱۹۴۶ تأسیس شد. در اواخر دهه ۱۹۶۰، یکی از مدارس کتابداری کانادا موافقت کرد که مدرک کارشناسی ارشد را نخستین مدرک تخصصی که پس از طی چهار نیمسال تحصیلی اعطا می‌گردد تلقی کند (کیانی، ۱۳۸۱).

ایالات متحده. گسترش‌های بعدی، آموزش کتابداری را در آمریکا در دهه ۱۹۵۰ تحت تأثیر قرار داد. در سال ۱۹۵۶ کمیته اعتبارسنجی جایگزین هیأت آموزش کتابداری گردید و از بخش آموزش کتابداری به‌عنوان عرصه‌ای برای مشارکت بیشتر اعضای انجمن کتابداری آمریکا از جمله مدرسان کتابداری بهره برد. در سال ۱۹۵۹، شورای انجمن کتابداری آمریکا استانداردهایی را برای آموزش در مقطع کارشناسی در جهت هدایت برنامه‌هایی که برای مؤسسه‌های آموزشی تربیت مربی کتابداری تهیه شده بود به تصویب رساند. علاوه بر این، در همین سال، چندین مدرسه در ارائه برنامه‌های مقطع دکتری به دانشگاه شیکاگو پیوستند.

دهه ۱۹۶۰ شاهد پیشرفتی سریع در آموزش کتابداری ایالات متحده مشتمل بر رشد در میزان ثبت نام دانشجویان و افزایش تعداد مدارس در جهت پاسخگویی به تقاضاهای ورود به رشته بوده است. چهار مدرسه از هفت مدرسه کتابداری کانادا در این دهه گشایش یافتند. بخش اعظم رشد و توسعه این رشته در ایالات متحده نتیجه افزایش بودجه ایالتی برای انواع کتابخانه‌ها بوده است. بودجه پیش‌بینی‌شده عاملی در جهت حمایت از امکانات بالقوه استادان در ارائه برنامه‌های مقطع دکتری، و انتخاب و پذیرش تعدادی دانشجوی نیز عاملی جهت توجه بیشتر محسوب می‌شد. اداره آموزش و شعبه خدمات کتابخانه‌ای در ایالات متحده تجربه‌هایی را در جهت انجام امور به‌عنوان واسطه کسب کردند؛ مؤسسه‌ای در دانشگاه کیس وسترن متعهد به انجام فعالیت‌هایی شد که در سال ۱۹۶۳ منجر به تأسیس کمیسیون‌های سویی انجمن کتابداران آمریکا برای اجرای طرحی ملی در آموزش کتابداری گردید. این کمیسیون در سال ۱۹۶۶ با استفاده از بودجه تعیین‌شده از سوی مؤسسه اچ. دبلیو. ویلسون، و به‌منظور آموزش کتابداری، اقدام به ایجاد دفتری در انجمن کتابداری آمریکا کرد. این دفتر تحت نظارت لستر اشپایر^۶، به‌منظور پاسخ به نیازهای نیروی انسانی در انواع کتابخانه‌ها اطلاعیه‌ای در مورد آموزش کتابداری و نیروی انسانی تهیه کرد، که منجر به توسعه برنامه‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد، و دکتری، و نیز اعطای گواهینامه به آنها گردید.

از سال ۱۹۷۰، تصویر آموزش کتابداری به‌تدریج روشن‌تر شد. در سال ۱۹۷۱، انجمن کتابداران آمریکا دفتر خود را برای آموزش کتابداری تعطیل کرد. بخش آموزش کتابداری وابسته به این انجمن نیز چون قادر به جذب کافی اعضا به‌منظور بقا و خودکفایی مالی نبود، به همین سرنوشت دچار شد. به جای این بخش، واحد کوچک‌تری به نام کمیته دائمی آموزش کتابداری، با استفاده از خدمات تعدادی از کارکنان قبلی، ایجاد شد که از طریق دفتر منابع نیروی انسانی کتابخانه تجهیز می‌شد.

در خلال سال‌های ۱۹۷۲-۱۹۷۷، انجمن کتابداران آمریکا به‌عنوان آغازگر، و مؤسسه اچ. دبلیو. ویلسون در مرحله بعدی، به مطالعاتی در زمینه آموزش کتابداری دست زدند. زمانی که انجمن کتابداران آمریکا پیش‌نویس گزارش طرح مربوط به انتشارات را رد کرد، وضعیتی حاکم بود که انجمن و حتی کمیته مشورتی آن نیز ضمانت اجرایی آن طرح را تصویب نکرد. (کیانی، ۱۳۸۱).

بریتانیا. آموزش کتابداری در بریتانیا دوران متفاوتی را با آنچه در آمریکای شمالی وجود داشته طی کرده است. به‌علاوه، این آموزش تحت تأثیر جامعه‌ای قرار داشت که کتابخانه‌های آن وادار به فعالیت شده بودند؛ در حالی که الگوی آموزش عالی در چنین جامعه‌ای نیز با دیگران متفاوت بود. پس از جنگ جهانی دوم، یعنی زمانی که تعداد دانشگاه‌ها به‌طور محسوس افزایش می‌یافت، مسئولیت آموزش حرفه‌ای گروه‌های تخصصی نظیر کتابداران، آرشیوداران، و حسابداران بیشتر به انجمن‌های ملی تخصصی واگذار شده بود تا دانشگاه‌ها. علاوه بر این، بخش بیشتری از آموزش عالی در بریتانیا هنوز توسط کالج‌ها و پلی‌تکنیک‌ها، که سازمان‌های آموزشی سطح سوم هستند و مدارک آنها دارای ساختاری متفاوت با مراکز آموزش عالی است، صورت می‌گرفت. زمانی که آموزش کتابداری در بریتانیا در اواخر قرن نوزدهم آغاز شد، تعداد اندکی از دانشگاه‌ها که بعدها تأسیس گردیدند با آنکه امکاناتی را برای متقاضیان فراهم آوردند، به‌عنوان سازمان‌های آموزشی مناسب مورد توجه نبودند.

وضعیت کنونی در بریتانیا. در اواخر دهه ۱۹۸۰، هفده مدرسه کتابداری در بریتانیا وجود داشته است که بیشتر آنها دوره‌های کتابداری سه یا چهارساله‌ای را برگزار می‌کردند. گواهینامه دوره‌های کارشناسی ارشد که عموماً پس از یک سال تحصیل تمام‌وقت داده می‌شد توسط اکثر این مدارس اعطا می‌گردید، در حالی که ادامه تحصیل به‌صورت پاره‌وقت نیز تحت شرایطی خاص امکان‌پذیر بود. برخی مدارس نیز دوره‌های تحقیقاتی را در سطح کارشناسی ارشد و دکتری ارائه می‌کردند. قسمت اعظم درسی که گذرانده می‌شد به‌عنوان پیش‌نیاز ثبت نام در انجمن کتابداری مورد پذیرش واقع می‌گردید. به هر حال، انجمن کتابداری علاوه بر موفقیت در امتحانات برگزارشده توسط خود یا سازمان‌های دیگر، کسب تجارب عملی را نیز به‌عنوان یکی از شرایط در نظر داشت. انجمن بعدها به معرفی شیوه عضویت سه‌مرحله‌ای دست زد. داوطلبان در مرحله اول

(کیانی، ۱۳۸۱).

مدرسه کتابداری. به طور کلی، هم مدارس کتابداری امریکای شمالی و هم مدارس انگلستان در پی تدارک نظام عمومی یا جامع برای آموزش کلیه کارهای کتابخانه‌ای و زمینه‌های وابسته به آن برای کتابداران بودند. به جز این مورد، مدارس کتابداری در این دو منطقه گام‌های موفقیت‌آمیزی را در راه آموزش تجربی به کسانی که متقاضی استخدام به صورت کتابدار یا کتابدار - معلم بودند برداشتند. این کار به منظور شناخت بیشتر هر دو حرفه یعنی معلمی و کتابداری بود؛ و با وجود تمام تلاش‌های به عمل آمده در سال‌های طولانی، به نظر می‌رسد که ادغام این دو حرفه هنوز به مرحله عمل در نیامده است.

نمونه‌های اروپایی. بیشتر کشورهای جهان هر دو نمونه آموزش عالی امریکای شمالی و آموزش چندسطحی منطبق با الگوی انگلستان را پذیرفته‌اند. قاره اروپا تنها منطقه‌ای است که ضمن داشتن آموزش کتابداری طبقه‌بندی‌شده، خود را کاملاً از این قاعده مستثنی کرده است (کیانی، ۱۳۸۱).

بیشتر کشورهای اروپایی آموزش را در سطوح گوناگون نظیر آموزش آکادمیک در سطح دانشگاه؛ آموزش در سطحی پایین‌تر برای کسانی که به منظور تصدی مشاغل نیمه‌تخصصی به استخدام در می‌آیند؛ و آموزش کارکنان مؤسسات از نوع سوم ارائه می‌دهند.

گرچه مدارس کتابداری در سطح جهان برنامه‌های یکسان و استانداردی را برای آموزش فهرست‌نویسی دنبال می‌کنند، در سایر برنامه‌های درسی آموزش کتابداری، استاندارد چندانی وجود ندارد. بخش مدارس کتابداری ایفلا در سال ۱۹۷۴ مقرر داشت تا کارهای مقدماتی در جهت تهیه و تنظیم استانداردهای جهانی برای برنامه‌های آموزش کتابداری به صورت جدی پی‌گیری شود (کیانی، ۱۳۸۱).

آموزش اطلاع‌رسانی^۷

برنامه‌های آموزشی اطلاع‌رسانی را جمعی جزو، رایانه دانسته و گاه حتی در مواردی از آن به عنوان برنامه‌های "علوم رایانه و اطلاع‌رسانی" یاد کرده‌اند. برخی بر استفاده از رایانه در کتابخانه‌ها برای عملیات داخلی یا خدمات مبتنی بر رایانه تأکید ورزیده‌اند، و در موارد بسیاری، برنامه‌های خود را "کتابداری و اطلاع‌رسانی" نامیده‌اند. گروهی علم اطلاع‌رسانی را مترادف "اطلاعات علمی" دانسته و سندپردازی، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، و بازیابی خودکار اطلاعات را کانون توجه خود قرار داده‌اند. برخی نیز بر کاربردهای رایانه برای رفع نیازهای اطلاعاتی در تجارت و صنعت تأکید کرده‌اند و برنامه‌های خود را "مدیریت اطلاعات" نامیده‌اند (ابادری، ۱۳۸۱).

تاریخچه

قدیمی‌ترین محلی که اطلاع‌رسانی را رسماً (نه اسماً) به عنوان بخشی از رشته کتابداری به رسمیت شناخت دانشگاه کیس وسترن ریزرو^۸، تحت رهبری رئیس این دانشگاه، یعنی جس شرا^۹ بود. در اواسط دهه ۱۹۵۰، جیمز پری^{۱۰} و آلن کنت^{۱۱} "مرکز تحقیقات ارتباطات و سندپردازی" را به صورت سازمانی وابسته به مدرسه کتابداری پایه‌گذاری کردند. طی پنج تا ده سال بعد، دوره‌های کوتاه‌مدت، کارگاه‌ها، همایش‌ها، و سایر تدابیر تخصصی مشابه برای آموزش اطلاع‌رسانی در تعدادی از دانشگاه‌ها برپا گردید. در این دوره‌ها متون رشته‌های مورد اشاره کاملاً در هم آمیخته بود. متخصصان نظام‌های رایانه‌ای، کتابداران، سندپردازان، و متخصصان نظام‌های پردازش اطلاعات بازرگانی در آنجا گرد آمده بودند. نتیجه این امر ادامه سردرگمی در میان رشته‌های مرتبط، یعنی اطلاعات علمی، علوم رایانه، طراحی نظام‌های اطلاع‌رسانی، و علم اطلاع‌رسانی بود. با این همه، تعداد رو به افزایش برنامه‌های تخصصی، حکایت از نیاز به آموزش رسمی در این زمینه داشت. در سال‌های ۱۹۶۱ و ۱۹۶۲، دو همایش در مؤسسه فن‌آوری جورجیا برگزار شد که در آنها، برای نخستین بار، جنبه‌های مختلف این رشته مشخص و ترسیم شد و اهداف دوره آموزش رسمی نیز تعیین گردید. از سال ۱۹۶۴ تا ۱۹۶۷، مدارس مختلف اجرای برنامه‌های رسمی آموزش اطلاع‌رسانی را آغاز کردند که بر ارائه جنبه‌های متفاوت این رشته تأکید داشت.

در سال‌های بعد، برنامه‌ها به شکل‌های مختلفی توسعه یافت، و به تدریج، تفکیک برنامه‌های دارای جهت‌گیری فنی و نظری از برنامه‌های علوم رایانه دشوار شد.

سرانجام، همه مدارس کتابداری ایالات متحده دوره‌هایی را برای یکی از مباحث مربوط به علم اطلاع‌رسانی، یعنی بازیابی اطلاعات، کاربردهای رایانه در کتابخانه‌ها، نمایه‌سازی، چکیده‌نویسی، و جز آن ارائه کردند. بسیاری از مدارس، نام خود را تغییر دادند تا نام جدیدشان دربرگیرنده علوم رایانه نیز باشد. برخی "علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی" و برخی دیگر نام "مطالعات کتابداری و اطلاع‌رسانی" را پذیرفتند، اما قصد همه آنها گسترش تعریف این رشته بود.

تا اواسط دهه ۱۹۷۰، اهمیت استفاده از رایانه در خدمات اطلاع‌رسانی در تجارت و صنعت، بسیاری از دانشکده‌ها را به اتخاذ روش نوینی در زمینه علم اطلاع‌رسانی و ارائه یکی از مهم‌ترین حوزه‌ها، یعنی مدیریت اطلاعات، یا مدیریت منابع اطلاعاتی، سوق داد. این برنامه شاهد نیاز فزاینده به توسعه، مدیریت، و خدمات اطلاع‌رسانی در نظام‌های اطلاع‌رسانی تعاونی بود (ابادری، ۱۳۸۱).

اطلاع‌رسانی در آموزش کتابداری

بیشتر مدارس کتابداری، اطلاع‌رسانی را، با درجات مختلف، جزئی از برنامه مقطع کارشناسی ارشد قرار داده‌اند. با اینکه می‌توان طیف گسترده‌ای از تخصص‌های پیشگفته را ارائه کرد، تأکید عمده مدارس بر جنبه‌های عملی و حرفه‌ای است

و به دیگر اجزاء توجه چندانی مبذول نمی‌گردد. یکی از دشواری‌های اساسی که هر مدرسه کتابداری پیوسته با آن روبه‌رو بوده است، چگونگی تلفیق اطلاع‌رسانی با اجزای سنتی‌تر برنامه‌های آموزشی کارشناسی ارشد است. اگر این‌گونه برنامه‌های اطلاع‌رسانی به‌درستی اجرا نشود، ممکن است به بخش مجزایی تبدیل گردد که کوچک‌ترین ارتباطی با سایر دروس ندارد و نتیجه در هر دو زمینه - کتابداری و اطلاع‌رسانی - خسرانی برای مدرسه و دانشجو است (اباذری، ۱۳۸۱).

آموزش کتابداری جدید و تحول آن در جهان

هر چند نخستین دوره تربیتی و آموزشی کتابداری در دانشگاه گوتینگن آلمان به سال ۱۸۸۶ آغاز شد به طور رسمی و جدی نخستین مدرسه کتابداری را ملویل دیویی با نام مدرسه اقتصاد کتاب در سال ۱۸۸۷ در ایالت کلمبیای آمریکا تاسیس کرد. در انگلستان در سال ۱۹۱۹ مدرسه کتابداری در کالج دانشگاه لندن شروع به کار کرد و تا سال ۱۹۴۶ تنها مدرسه کتابداری انگلیس محسوب می‌شد. در کشور روسیه اولین مدرسه کتابداری در سال ۱۹۳۰ شروع به کار کرد. در آمریکا که در واقع کتابداری جدید در آنجا نضج گرفت و رشد یافت تا سال ۱۹۲۳ تعداد دیگری از مدارس کتابداری گشایش یافت. این مدارس از روشهای تدریس مستقل و ناهماهنگ برخوردار بودند. که با کمک بنیاد خیریه کارنگی مدارس کتابداری آمریکا متحول و از کیفیت بالاتری برخوردار شد. از سال ۱۹۲۴ به بعد انجمن کتابداران آمریکا از طریق کمیته ارزیابی خود، موسسات آموزشی فعال در زمینه کتابداری را کنترل و برای آنها تاییدیه و مجوز صادر می‌کرد (مزینانی، ۱۳۸۰).

آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران

آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران را باید در گذشته‌ی کتابخانه‌های این سرزمین جستجو کرد. در این صورت باید پذیرفت که آغاز این نوع آموزشها همراه با تاسیس اولین کتابخانه‌ها یا به تعبیر درست‌تر برپایی اولین مجموعه‌ها بوده است. اکنون ما مفهوم دیگری را از کتابخانه‌ها دنبال می‌کنیم که در گذشته مرسوم نبوده است. با پذیرش این فرض، تاریخ آموزشهای کتابداری به مفهوم اداره مجموعه‌ها را که البته حفاظت و نگهداری رکن اساسی آن را تشکیل می‌دهد باید به دوران دور یعنی زمان هخامنشیان (۶۴۰ ق.م - ۳۳۸ ق.م) نسبت داد. ادامه این آموزشها را باید در کتابخانه‌های ساسانیان (۲۴۲ م - ۳۱ ق.) و به ویژه در کتابخانه دانشگاه جندی شاپور دنبال نمود (حیاتی، ۱۳۸۳).

تعیین نقطه آغاز برای آموزش کتابداری در ایران امر دشواری است، اما آموزش کتابداری نوین در ایران با تشکیل دوره‌های کوتاه‌مدت آغاز شد. نخستین دوره کوتاه‌مدت آموزش کتابداری در ایران به‌همت مهدی بیانی و محسن صبا (نخستین متخصص کتابداری در ایران) در دانشسرای عالی تهران برگزار گردید و برحسب ضرورت و نیازهای خاص آن زمان در سایر مراکز آموزش عالی ادامه یافت. در ۳۱ خرداد ۱۳۱۷ ش. شورای عالی فرهنگ، آیین‌نامه دوره موقت کتابداری را تصویب کرد برخی درس‌های این دوره عبارت بوده است از: روش الفبایی کتابداری و سایر روش‌ها (۳۰ ساعت)، کلیات کتابداری (۳۰ ساعت)، تاریخ مختصر کتاب و کتابخانه‌های ایران و جهان (۱۰ ساعت)، شناساندن کتاب‌های خطی (۱۰ ساعت)، تاریخ خط و خطاطان معروف (۱۰ ساعت)، و اقسام مقدمه‌نویسی و سبک نگارش (۲۰ ساعت). مدت این دوره جمعاً ۱۲۰ ساعت بوده است. در این دوره گواهی‌نامه پایان تحصیل نیز داده می‌شده است. البته، چندی نگذشت که آغاز جنگ جهانی دوم سبب کندی فعالیت‌های آموزشی گردید. در سال ۱۳۲۰ ش. دانشگاه تهران نخستین دوره کوتاه‌مدت خود را تشکیل داد، اما از سال ۱۳۳۰ ش. برگزاری دوره‌های کوتاه‌مدت کتابداری با جدیت بیشتری دنبال شد. در سال ۱۳۳۱ ش. از دو مدرس خارجی از اتریش و ایالات متحده دعوت شد تا برای تدریس کتابداری در دوره‌های پنج‌ماهه به ایران سفر کنند. این دوره‌ها از اول آبان ۱۳۳۱ تا پایان فروردین ۱۳۳۲ در محل سابق دانشکده ادبیات و دانشسرای عالی دایر گردید. در سال ۱۳۳۳ نیز از ایالات متحده برای تدریس دعوت شد و تا اردیبهشت ۱۳۳۴ دوره‌هایی در همان محل تشکیل گردید که، طی آن، هدف‌های اساسی و خط‌مشی کلی کتابخانه‌ها در دنیای جدید صنعت و اقتصاد و تحقیق به کتابداران آموخته می‌شد. "دوره عملی کتابداری و جمع‌آوری مدارک" نام دوره‌هایی بود که در سال ۱۳۳۵ از طریق برنامه کمک‌های فنی یونسکو به ایران برگزار شد (کیانی، ۱۳۸۱).

حاصل دوازده سال (۱۳۴۵-۱۳۵۷) آموزش کتابداری رسمی در ایران که با همت و تلاش عده‌ای از کتابداران متخصص ایرانی صورت گرفت، تعدادی کتابدار آموزش دیده در سطوح کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد بود که با توجه به نیازهای وافر کتابخانه‌های آن زمان به سرعت جذب کتابخانه‌ها شدند و تعدادی از آنها نیز مسئولیت‌های آموزشی را بر عهده گرفتند. در دوران انقلاب فرهنگی (۱۳۵۹-۶۱) که موجودیت و بازگشایی رشته کتابداری در دانشگاه‌ها زیر سوال رفت پیشنهاد برای ادغام بخش کتابداری دانشگاه شیراز با یکی از گروه‌های کتابداری دانشگاه تهران مطرح گردید. اما هنگامی که دانشگاه‌ها از حالت عادی برخوردار شدند، دانشگاه‌ها چنین تفکری را به فراموشی سپردند. (حیاتی، ۱۳۷۸)

صاحب‌نظران و زمینه‌های تحول آموزش کتابداری در ایران

برای فراهم شدن زمینه آموزش تخصصی کتابداری و اطلاع‌رسانی در کشور باید آیین‌نامه آموزشی این رشته، همچنین شرایط و ضوابط برنامه‌های گروه‌های دانشگاهی بازنگری شود (حرّی، ۱۳۸۷).
کثرت‌گرایی حاکم در فضای آموزش دانشگاهی کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور ما نقض آموزش تخصصی این رشته است. تعداد گروه‌های کتابداری کشور از اندازه معمول بیش‌تر است، در حالی‌که بیش‌تر این گروه‌ها شرایط اولیه چون نیروی انسانی، امکانات و منابع پایه کارآمد را ندارند. (حرّی، ۱۳۸۷)
همچنین، انعطاف‌پذیر نبودن برنامه آموزشی و محتوای درس‌های کتابداری، مانعی در کارآمدی آن محسوب می‌شود.

علاوه بر این، در نظام آموزشی کشورهای غربی، مدیر گروه و استادان می‌توانند برای حذف یا اضافه شدن یک واحد درسی تصمیم‌گیری کنند. این امر در مقایسه با شیوه آموزش کتابداری ایران برای آنها مزیت محسوب می‌شود. از سوی دیگر، شیوه تدریس کتابداری در دانشگاه‌های ما ضعف‌هایی دارد که آشنایی و تعامل با دانشکده‌های کشورهای پیشرفته در رفع آنها موثر است. در فرانسه، شرح درس‌ها با توجه به نیاز بازار و جامعه و بر اساس پارادایم‌های علمی روزآمد می‌شوند. دوره کارشناسی کتابداری در فرانسه، سه سال و در کارشناسی ارشد دو سال است. همچنین، توجه به حل

تمرین گروهی و خرد جمعی در گروه و استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی خصوصاً اینترنت در آموزش و پژوهش دیگر مزیت‌های این نظام آموزشی فرانسه است. از سوی دیگر، کارورزی‌های دانشجویی اغلب به صورت پرداختی است و باید دست کم ۳۰ درصد حقوق کارمند به دانشجو داده شود. (نوروزی، ۱۳۸۷)

نتیجه‌گیری

با توجه به مباحث مطرح شده آموزش کتابداری در جهان بطور کلی سیر و روند خوبی را پشت سر گذاشته است و نقش برجسته متخصصان و مربیان آموزش کتابداری همچنان نمایان است، کتابداری ایران تا حد زیادی وجود و پیشرفت‌های گذشته خود را مرهون کتابداری سایر کشورها به ویژه غرب می‌داند. با این وجود روند فعلی آموزش کتابداری در ایران باید به وضعیت مطلوبتری برسد و حجم وسیع دانشجویانی که هر ساله برای ادامه تحصیل در این رشته پذیرفته می‌شوند اندکی تأمل برانگیز است و تجارب نشان می‌دهد این تعداد مازاد بر نیاز بازار کار است. امید می‌رود متخصصان و صاحب‌نظران فرهیخته کتابداری کشورمان با دانش و مهارت خود، سیر تحول آموزش کتابداری به مراتب بالاتر سوق دهند.

منابع

- اباذری، زهرا. (۱۳۸۱). "آموزش اطلاع‌رسانی". دایره‌المعارف کتابداری. تهران: کتابخانه ملی.
- جمالی، فیض‌الله. (۱۳۸۵). "کتابداری ایران: گذشته، حال و آینده". مجله الکترونیکی نما: ۳ (۶).
- <http://www.irandoc.ac.ir>
- حری، عباس (۱۳۸۷). "آیین‌نامه و ضوابط آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی باید اصلاح شود" مصاحبه با خبرگزاری کتاب ایران (ایبنا). ۳۰ شهریور ۱۳۸۷. در دسترس
- <http://www.ibna/vdgcgwq9x.ak9n34prra.html>
- حیاتی، زهیر (۱۳۸۳). مسائل آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی در دانشگاه‌ها. کتابداری و اطلاع‌رسانی. فصلنامه کتاب
- کیانی، حسن (۱۳۸۱). "آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی". دایره‌المعارف کتابداری. تهران: کتابخانه ملی.
- مزینانی، علی (۱۳۸۰). کتابخانه و کتابداری. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
- نوروزی، علیرضا (۱۳۸۷). "برنامه آموزش کتابداری ایران اصلاح شود" مصاحبه با خبرگزاری کتاب ایران (ایبنا). ۱۹ خرداد ۱۳۸۷.
- <http://www.ibna.ir/vdcb8gb5.rhb8wpiuur.htm>
- آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی ۱۳۸۷. وب‌سایت دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی. دسترسی در
- <http://portal.nlai.ir/daka/Wiki%20Pages.aspx..%۲۰%اطلاع%۲۰%رسانی>
- Grogan؛D.J".(۲۰۰۷)Education for librarianship".colleg of librarianship؛ wales ؛UK

¹ School of Library Economy

² William Frederick Poole

³ John Show Billings

⁴ Justin Winsor

⁵ BLS

⁶ Lester Asheim

⁷ Information Science education

⁸ Case Western Reserve

⁹ Jesse Shera

¹⁰ James W. Perry

¹¹ Allen Kent